

Sturm László

Vas István és ötvenhat

■ Az ötvenhatos forradalomnak van egy értelmezési hagyománya, amely minden politikai, lélektani, társadalmi kérdés fölött az események kozmikus, isteni eufóriáját emeli ki. A legjelentősebb írók közül így lát például Ottlik Géza és Karátson Gábor. Mindkettejüknél életműszerező erő lett az átélt katarzis (Karátson *Ötvenhatos regénye* magáért beszél, Ottliknál – N. Pál József és mások tanulmányaiból tudható – a *Túlélők* az ötvenhatos tapasztalatok beépítésével vált *Iskola a határonná*). Ottlik aztán már nyíltan ír a *Budában*: „Aki nem volt ott végig, semmiféle költői képzelőerővel, forradalomért lüktető szívvel, akár lángelmével sem tudhatja felfogni, mi volt ez. Én sem tudtam volna előre elképzelni, hogy milyen ez a boldogság, amivel az ember járt Budapest utcáin – mert nem ismertem, egyszerűen fogalmam sem volt róla, hogy van ilyen boldogság.” (Ottlik, 272–273.) Karátson egy interjújában mondja: „...az ’56-os esemény is metafizikai esemény volt. Akkor valami előlépett, ami lenyűgöző volt. Aki nem látta, elképzelni se tudja; nem ám amolyan politikai dolog.” (Karátson 191–192.)

A Vas Istvánról élő felületes kép alapján, mely szigorúan racionális, politikailag pedig óvatos alkotónak láttatja, talán meglepő, hogy ő szintén így, kinyilatkozásként élte meg a forradalmat. Sőt, számára is életműszerező lett, bizonyos értelemben egész további munkásságának tengelye. (Talán kevésbé meglepő, ha tudjuk: Ottlikkal szoros barátság fűzte őket egymáshoz, Karátson pedig fiatalemberként járt el Vasékhoz.) Körülbelül két évvel a halála előtt, 1989-ben a költő egy interjújában kimondhatta: „...láttam a Sztálin-szobor ledöntését. Akkor már tudtam, hogy ez forradalom. Mámorban éltünk. Óriási mámorban. Megírtam, versben is. Ez volt a legnagyobb dolog életemben. Ilyet már nem látok, nem fogok látni, ne is lássunk, mert most nem arra volna szükség.” (Tóbiás 296.)

A vers, amire céloz – és amit az idézett interjújában „egyik legkedvesebb versének” (Tóbiás, 297.) nevez –, a rendszerváltozásig íróasztalfiókban maradó *Az új Tamás*. Valóban a forradalom legjelentősebb versei között a helye. A mára már

sokak által ismert, kétrészes költeményben a költő a kételkedő Tamás apostol történetének átírásával, magára vételével érzékelteti az átéltek istentapasztalat jellegű nagyszerűségét: „És boldog vagyok én, hogy láthatok, / És elmondhatom, hogy »Feltámadott!« / Feltámadtál, sírbatett nemzetem, / [...] És eljött közénk a pünkösdi lélek, / S értelme lett értelmetlen igéknek. // Mert én voltam a Kettős, hitetlen: / Azt hittem, nem vagy, csak a képzeletben, / S hitetlen ujjamat sebedbe mártva / Tudom csak, mi a test feltámadása, / És szólni nem tudok, csak dadogok: / Magyar vagyok. // És köszönöm, hogy szent sebed előtt / Életem tornya összedőlt, / S kiárad bennem boldog szegyenem, / S minden szenvedve hordott kételyem / S a szenvedélyes értelem / Érvénytelen, érvénytelen. // [...] És nem vagyok többé Kettős, csak egy, / Bizonyosság dobbantja szívemet, / S értelme lett a nem-értett igéknek: / Te vagy az út, az igazság, az élet.”

Nyilvánvaló a kiemelt részletekből is: a forradalom kinyilatkoztatás erejű. Ez az erő visszajuttat valamiféle isteni egységbe, begyógyítja az élet hasadságát. A kinyilatkoztatás hordozója (médiума vagy megtestesítője): a nemzet, a magyarság. De hogyan értelmezzünk ilyen zavarba ejtő sorokat: „értelme lett értelmetlen igéknek”? Vagy miért megköszönni való, hogy „Életem tornya összedőlt”? Arra gondolhatunk leginkább, hogy az értelmüket veszítő „igék” alighanem a költői hagyomány megszentelte értékek lehetnek, olyanok amelyek a közösséghez, nemzethez, hazához kapcsolódnak, vagy olyan erényekhez, mint az áldozat és a hűség például. Mindezek léte csak vágy, ráfogás, önbecsapás – sugallhatta számos tapasztalat évtizedeken át. Sugallhatta a hit reményét folyton kikezdő „szendélyes értelem” is. És most kiderül: nem az észnek volt igaza. Kiderül: van nemzet, közösség, értelmes áldozat, van életértelmet jelentő magyarság. Bár az ész keserű józanságának szintén megvolt a maga igazsága, a Feltámadás, a pünkösdi lélek fényében maga is átlényegül, győz az észen túli remény.

Vas István verse beilleszthető egy költői sorba is, mely ugyancsak ötvenhat transzcendenciáját állítja középpont-

ba. Jellemző módon itt a talán legjelentősebb alkotások merülnek föl, legalábbis Vas versei mellett Márai *Mennyből az angyalát* és Weöres *Majtény, Világos stb.*-jét tarthatjuk ötvenhat egyértelmű költészeti remekműveinek. Márainál az angyal, a karácsony, a megfeszítettetés, a magyar nép azonosítása Jézussal hasonlóan emeli túl az eseményeket a köznap világon, mint Vas *Az új Tamásban*. Weöres rövidebb versében '56 Nyugat általi megtagadása az európai kultúra végét jelenti, és nála szintén feltűnik az angyal és a három vers lényegi közösségét hordozó megváltó, krisztusi áldozat: „Végül angyal szállt le ránk, / bár a halál angyala volt is! / Ó illesztett fejünkre / tipró kerekék fekete mocska felett / arany-vörös koronát” – kezdi a verset.

Az újjászületés, a diadalmas felsőbb létértelem Vas több versének lesz témája a forradalom utáni időkben. Az *Egy régi dal visszhangja* gyerekkorában megismert zsidó mesés példázatot mond újra. Így fejezi be: „De nem múlik, de visszatér, / Kit apám vett két garasér, / Felszökell a világ szíve, / Egy gödölye, egy gödölye.”

Az *Ezékiel* ószövetségi történetbe ágyazza a feltámadást, áthallással '56 áldozataira: „E tetemek, ez az én népem, és megtartom, amit ígértem – Ember Fia, mondd nekik. / És megteszem a sosevoltat, kijönnek a sírból a holtak, és vagyok, aki vagyok.”

Az *Előhang* és a *Rapszódia egy őszi kertben* saját és társa majdani halálával néz szembe bizakodva. A *Parlament* az angol történelemre hivatkozva a magyarról is szól (egyben megint csak értelem és hit új távlatait hirdetve): „A nagy dolgokat e világra / A vér hozza, a vér, / S a józanság, barátaim, / Hit nélkül semmit sem ér.”

Azonban vannak olyan versei, amelyek, ha nem is *Az új Tamás* egyértelműségével, de az áthallásoknál szorosabban kötődnek ötvenhathoz. A *Pesti elégia* himnusz a fővároshoz, a megváltáshoz: „A Város megváltotta magát és megváltott magának, / Sebeiből felém ragyog a nem remélt bocsánat”.

A *Mikor a rózsák nyílni kezdtek* a szerelem és házasság történetébe helyezi a közösen átélteket: „Volt vidámabb nyarunk s merészebb azelőtt, / De emlékszel? ez volt a legszebb. / Némán kertünkbe hajoltak a szomszéd temetők, / Mikor a rózsák nyílni kezdtek.” (A nyár emlegetése egyrészt utalhat valós időre, a történetek felfogásához szükséges valós időbeli távlatra. Másrészt a teljességélmény jelképes hónapja. És persze a cenzúra kijátszására is jól jött.) A rózsá kedvelt motívum Vas költészetében. Sokféle ágazó szimbolikájában a magyarság is helyet kap egy 1943-as rövid jegyzete szerint (*A világalomról*). Itt Illyéssel vitázik, aki szerint minden nép világalomra tör: „De vajon igaz-e a természetnek ez a pánimperializmusa? A szik, de a gyomnak minden fajtája világalomra tör, azért kell irtani. [...] A rózsá annyira

nem tör világalomra, hogy a legkülönbözőbb óvintézkedésekkel lehet csak életben tartani. [...] Azért tudtam mindaddig megvetően nézni azokra a zsidókra, akik Londonba vagy Ausztráliába vándorolnak ki az angolok világalalmát segíteni, mert azt hittem, hogy én rózsánéphez szegődtem, nem bojtortján-néphez.” (*Igen is...* 16., 17., 18.) A költemény talányosnak tűnő két sora – „Ez az öreg nyarunk szelíden betemette / Velencét s Angliát” – utal a szemléleti váltásra: ötvenhat egyetemes jelentőségével a magyarság szintén egyetemes mércévé vált (magyar ember számára: a legégetőbben egyetemessé).

Így készíti elő a vers többek között a Vas antológiadarabjának számító *Cambridge-i elégia* Cambridge–Sárospatak párhuzamát. Egyébként ebben a híres versben is lehetséges az áthallás. Maga Vas hívja föl a figyelmet egy 1970-es rádióműsorban: „A *Cambridge-i elégiát* 1959-ben írtam. Magyarázom-e, hogy nemcsak Wesselényire, Zrínyire, Frangepánra és Nádasdyra gondoltam közben? Hogy a *Coventry székesegyház* írása közben arra emlékeztem, ami Budapesten történt?” (Sumonyi, 230.) Érdekes, hogy 1970-ben ilyen vallomás elhangozhatott. Az *élégia* esetében az összeesküvők „dúvadnak” mutatása legalizálhatta. (Félreértések elkerülése végett: maga utal rá máshol, hogy a „dúvadakhoz” ő egykor kommunistaként kiemelt, majd börtönbe kerülő barátai sorsát társította, Zekét, Déryét.) Az említett *Coventry székesegyház* elég nyíltan veszi egy kalap alá a náciizmust és a kommunizmust.

Mindezeknél jóval későbbi mű a *Vénasszonyok nyara*. A költő utolsó verseskötetében, az 1983-ban megjelent *Ráérünkben* találjuk. Rövid vers, érdemes egészében idézni:

*Zakóban megyek át az Erzsébet hidon.
Egyszer már volt ilyen szép ősz. Igen, tudom.
Azt hittük, az október belénk szeretett.
Reggel még ragyogott. Hirtelen vége lett.
Hiéna falta fel a holttetem napot.
És mi volt azután? Azután zuhogott.*

A költemény egyik középső sorában, annak is a közepén áll az árulkodó „október” szó, ráadásul az egyébként következetesen szabályos felező tizenkettesek egyetlen metzetrontásával is kiemelve. (A felező tizenkettes jellegzetesen magyar, és a hősi epikához, eposzhoz kapcsolódó formaként kap jelentést.) Az első három és a második három sor éles ellentéttekkel a szeretet, a fény eláradását és a pusztulást, sötétséget szembeállít. Természet, ember, közösség („belénk”) és égítést érintkezései kozmikus értelmet adnak a hétköznapi felszínnek. Emberin túlnyúló a szeretet („október belénk szeretett”), párkapcsolatot meg-

haladható a „belénk”, és kozmikus a rákövetkező katasztrófa, a „holttetem nap” fölfalása.

A derűs időt fölváltó november 3-án megeredő eső Vas számára nem csak ebben a *versben* lett szimbolikussá. A költő több nyilatkozatából, felesége írásaiból is tudható, hogy monumentális, ám befejezetlenül maradt emlékezései zárójelenetétül szánta azt az emléket, amikor Ottlikkal az Astoria körül sétálnak, és a gyűjtődobozokban érintetlenül halmozódó pénzt verni kezdi az eső. Már a szándék is mutatja: élete végéig ragaszkodott ötvenhathoz mint az ön- és világerőtelmezés középpontjához. A befejezőnek tervezett rész címe is, amiből végül csak pár fejezet készült el, visszautal egyik említett versére, a *Pesti elégiára*: „A Város megváltotta magát és meg tudott váltani engem: / Ott úsznak minden bűneim a februári szennyben. / Meglett a nagy Feloldozás, a földön, a jelenben.” Alighanem innen lett áttemelve a címmé vált *Feloldozás*.

Ötvenhat életműszervező jelentőségét igazolja, hogy minden bizonnyal a forradalom élménye ösztönözte Vast a még a háború alatt elkezdett visszaemlékezés folytatására, kiteljesítésére. A korábban többszörösen megrendült létértelem visszanyerése adott erőt és szempontokat az újrakezdéshez, a költői és tanulmányírói főművek mellé állítható szépprózai főmű megszületéséhez. (Érdemes ismét megpendíteni az Ottlik-párhuzamot.) A visszaemlékezés-folyam első részévé tett, még 1943-ban keletkezett *Elvesztett otthonok* 1972-es utószavában, az évtizedekkel, világfordulókkal azelőtt írtak esetleges elavulásáról töprengve jelzi az értő olvasónak ötvenhat megkerülhetetlenségét: „Jobban nyugtalanít [...] az a kijelentésem, hogy Bartók bécsi szereplésekor éreztem először „és alighanem utójára” nemzeti büszkeséget. Holott éppen amikor az *Elvesztett otthonok*-at útjára bocsátottam – tizenöt évvel elkezdése után és tizenöt évvel mostani kiadása előtt –, már igazán tudatosíthattam volna, hogy azóta is volt részem nemzeti büszkeségben.” (*Nehéz szerelem* I. 79–80.) Ha kételkedne valaki, hogy ötvenhatról beszél, elég egy dátum: az *Elvesztett otthonok*at először 1957-ben „bocsátotta útjára”. A kinyilatkoztatás megélése ajándék, ám egyben elhivatás is. A fenti sorok így folytatódhatnak: „Ma már, persze, azt is tudom, hogy ez az újabb nemzeti büszkeség is közrejátszott abban, hogy kedvet kaptam az *Elvesztett otthonok* folytatására. Habár, »kedvet kaptam«, ez nem a legszabatosabb kifejezés. Inkább szükségét, sőt, kötelességét éreztem a folytatásnak.” (Uo. 80.)

Nemcsak az idézett utószóban, hanem olykor magában a főszövegben is utal a forradalom tapasztalatára. Az ifjúkori olvasmányából leszűrt történelemszemlélet nyilván annak hatására értékelődik át: „azt láttam, hogy minden forradalomnak leveretés a sorsa – és nem láttam még,

hogy sose végleges”. (Uo. 125.) (Ugyanezt a belátást *versben* is megfogalmazza a *Távoli Eseményben*: „Az Esemény szétgurult, csöppjeit / A homok rég felitta. Azt hiszed? Ne hidd! / Az ilyen csöppeket, vércsöppeket nem issza be / Se pusztaság se tengerpart se sivatag homokja. Az emlékezet / Dünáin át szivárognak hajszálerekben, / Míg búvóár nem lesz belőlük. [...] Távolban tör föl, tárgyaltalan, tiszta zuhogás. / És senki sem kiáltja: Hurrá! Győzelem! / S a két ujjukat sem feszítik V alakra.”)

Amikor a saját életében megállapítja lassú érlelődés és hirtelen változás szerves egységét („Ez a ráébredés egyébként, mint életem valamennyi jelentős felfedezése, a felismerés észrevétlen felhalmozódása után, hirtelen történt, egy látszólagos csöndes és eseménytelen, de lényegében forradalmi pillanatban.” *Nehéz szerelem* II. 132.), azt sejteti az egyéni élet szintjére vetítve, hogy a forradalom nagyszerűsége is belegyökerezik a magyar történelem egészébe, így azt is új fénybe mártja, azt is betetőzi, „feloldozza”. Föltárja sokszor bujdokló igazi értelmét.

Nem akármilyen életút állt már Vas mögött a forradalom idején: szívós önneveléssel kiszakadt a szülei fémjelezte közegekből, megtalálta a bizonyosságot adó szerelmet, majd átélte szerelme halálát, volt több öngyilkossági kísérlete, túlélt ostromot, üldöztetést, újabb szerelmeket talált, megelpte költői hangját, sikerét. Miért lett hát ötvenhat „a legnagyobb dolog” az életében? Mert az események forgatagában elbizonytalanodó eszményei, választásai mindenek után ötvenhatban kaptak fényes, végső igazolást.

Milyen értékek mellett döntött korábban? A magyarság mellett döntött a magyarságtól elkülönülő zsidósággal vagy kozmopolitizmus ellenében. A magyarság azonban sokszor csak a hagyomány szellemi síkján maradt átélhető, a valós életben akár a hivatalos kitaszítással is szembe kellett néznie (igaz, másrészt az áldozatkész segítség számos megnyilvánulása jelentkezett). Kisgyerekként Petőfiért lelkesedve, majd a kommunistákkal szimpatizálva a forradalom tűnt kívánatosnak. A történelmi tapasztalatok és érettebb belátások egy időre kiábrándították. (Rákóczi-rajongásáig kellett visszahátrálnia, ha hinni akart.) A gyakorlati, apja által kínált érvényesülést elutasította a költészet fentebb világáért. De nem illúzió-e csak egy ilyen fentebb világ? A Budapest-ellenes közhangulatban és irodalmi életben ő Budapest mellett kötelezi el magát, nem hajlandó főváros és vidék szembeállítására. Alapérték számára a társadalmi-közösségi elhivatottság, szolidaritás, de épp ennek a fogalmaival takarózik a brutális szovjethatalom. Végül, de talán elsősorban: hitetlenség, de még zsidóság helyett is Jézust és a kato-licizmust választotta.

A forradalom, úgy érzi, mindenben igazolja, vagyis minden meghatározó döntését alapértékként mutatja föl. Bizonyossággá teszi a költészetben megcélzott fentebbi szféra létét és hathatóságát. Élménnyé teszi a magyarság valóságát és értékét, egyben a történelmi hagyomány elevenségét. Megmutatja, lehetséges és van olyan forradalom, amiről korábban álmódzott. Budapest pedig nagybetűs és örök Város, egyben a magyarság és Magyarország megtestestítője. Elég megint a *Pesti elégiáiból* idézni: „Kihagy a Város kőszíve, de meg nem áll soha, / Ha minden követ lerontaná a Végzet valaha, / Az Időben épül újra föl, mert van hozzá joga. // Mert nem kövei teszik, traverzei, falai, / Ha százszor leromboltatik, megmarad annak, ami: / Meg tudta örök életét a Haláltól váltani. // [...] Tudom, valahogy, valahol majd beszámíttatik, / Hogy itt éltem és egyszer sem akartam élni máshol, csak itt.” Az idézet a kegyelem, a krisztusi jelenlét tapasztalatát is közvetíti.

A forradalom után úgy látja, mindössze kisebb és nagyobb rossz között lehet választani. Az illyési „szélárnyékban” reménykedik valamelyest. „Leverték a legnagyobbat, amit csináltunk. De hát éltünk, ezt most már ki kell bírni. Ilyen kompromisszumos állásponton voltam.” (Tóbiás, 297.) A történelmi tér eldugult, maradt az egyéni teljesítmény:

„a magam kiegyezését megkötöttem. Nem úgy, hogy híve lettem volna a császárnak, de úgy, hogy hagyjanak békén.” (Uo. 297.) Világosan látja, a nyugat is leszerepelt. Ezért a rendszerváltozás sem tölti el sok reménnyel a belátható jövőt illetően. Egyik utolsó interjújában mondja (*Kritika*, 1991/3, 4.): „Én utálok a kapitalizmust, de rendben van, tudomásul veszem, hogy jobbat nem tehetünk. [...] A legerősebb érzésem mégis a szorongás Magyarország sorsáért, ami rettenetes és csüggesztő.” Egyetemes feltámadásremény és korhoz kötött csüggedés – talán nem is zárják ki egymást.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bölcsen teszi a költő, ha elfordul a politikától.* Beszélgetés Vas Istvánna (KOVÁCS Dezső) = *Kritika* 1991/3.
 KARÁTSON Gábor: *Az együgyű Isten.* Bp., Filum, 1997.
 OTTLIK Géza: *Buda.* Bp., Európa, 1993.
 SUMONYI Zoltán: *Vas István.* Bp., Szépirodalmi, 1982.
 TÓBIÁS Áron: *Megmentett hangszalagok.* = *Kortárs*, 2015.
 VAS István: *Igen is, nem is.* Bp., Szépirodalmi, 1987.
 VAS István: *Nehéz szerelem I–II.* Bp., Szépirodalmi, 1983.